

Zinātnes Vestnesis

LATVIJAS ZINĀTNES PADOMES UN LATVIJAS ZINĀTNIEKU SAVIENĪBAS LAIKRAKSTS

№ 12 (55)

1993. gada jūlijs

Cena 2 santimi

Pēteris ZVIDRIŅŠ,
akadēmiķis

DEMOGRĀFISKĀ SITUĀCIJA UN PROGNOZES

Referāts nolasīts LZA sēdē 1993. gada 1. jūlijā

Pēc 10 dienām visā pasaulē pēc ANO rekomendācijas atzīmēs Vispasaules iedzīvotāju (demogrāfisko) dienu. Pateicoties šiem gadiem, kopš pasaulē ieradās piecmiljardais cilvēks. ANO eksperti aprēķināja, ka tas visticamāk notika 1987. g. 11. jūlijā. Tāpēc šo dienu rekomendē atzīmēt visās valstīs, galveno uzmanību veltot savas valsts aktuālo demogrāfisko problēmu apskatam un to iespējamiem risinājumiem. Un kaut arī mēs sapulcējamies nevis 11. jūlijā, kas ir svētdien, bet pirmajā, šķiet, mēs pirmo reizi vispusīgi mēģināsim aplūkot neatkarīgās Latvijas iedzīvotāju un to dzīves vides aktuālākās problēmas. Tāds vēlējums tika izteikts arī neseno notikušās Eiropas demogrāfu konferencē rekomendācijās.

Diemžēl demogrāfiskās situācijas raksturojumam man pārsvarā jālieto drūmas krāsas, jo visai nelabvēlīga ir šī situācija. Visai kritiski mēs to vērtējam arī agrāk, taču 1982. gada nogalē, kad Rīgā pirmo reizi notika ANO simpozījs, mēs daudzajiem ārvalstu speciālistiem varējām objektīvi uzburt daudz pievilcīgāku ainu. Latvijas Republikas neatkarības atjaunošana novārdzinātajai tautai prasa savu.

Raksturīgi, ka reālā depopulācija valstī sākās tikai 90. gados. 1990. gada sākumā iedzīvotāju skaits sasniedza savu maksimumu (2673 tūkstoši). No 1989. g. pirmo reizi pēc 1949. g. iedzīvotāju deportācijām civiliedzīvotāju migrācijas saldo kļuva negatīvs, no 1990. g. rudens mirušo skaits regulāri pārsniedz dzimušo skaitu. Rezultātā iedzīvotāju skaits ir sarucis apmēram par 100 tūkstošiem cilvēku. Tikai šī gada piecos mēnešos tas samazinājies par 17,5 tūkstošiem. Tiesa, lielākoties šis samazinājums ir uz emigrācijas rēķina, sakarā ar slāvu tautības pārstāvju atgriešanos dzimtenē, tomēr arvien lielāks kļūst arī mirušo skaita pārsvars pār jaundzimušo skaitu, turklāt praktiski visiem skaitliski lielākiem etnosiem. Šī bilance negatīva ir arī latviešiem. Šī gada piecos mēnešos mirušo skaits valstī par 4272 cilvēkiem jeb 35% pārsniedza jaundzimušo skaitu. Ir zināms pamats prognozēt, ka līdz šī gada beigām šis pārsvars pietuvosies 10 000. Tāds stāvoklis Latvijā mūsu gadsimtā nekad nav bijis, izņemot dažus kara gadus. Tāds izmirstības temps nav pieredzēts nevienu no Eiropas valstīm.

LU demogrāfi jau ilgāku laiku nodarbojas ar demogrāfisko prognožu izstrādi. Saskaņā ar mūsu prognožu vidējo variantu laikposmā līdz 1998. gadam iedzīvotāju skaits valstī vēl saruks par aptuveni 100 tūkstošiem, bet sekojošos piecos gados — vēl par 50 tūkstošiem. Īpaši prāvs iedzīvotāju skaita samazinājums gaidāms Rīgā un citās lielākajās pilsētās. Rīdnieku skaits samazinājies no 912 tūkstošiem 1990. g. līdz 874 tūkstošiem šī gada sākumā, un tuvākajos gados pēc mūsu aplēsēm tas nokritīsies vēl par vairāk nekā 100 000, 2003. gadā sasniedzot 766 tūkstošus.

Protams, tādu attīstību nevar uzskatīt tikai par nelabvēlīgu. Taču sašaurinātā paaudžu nomainas pakāpe ir īpaši negatīvais dabiskais pieaugums nepārprotami ir vērtējams kā nelabvēlīga sociālekonomiskās attīstības sekas.

Demogrāfiskiem procesiem ir inerts raksturs. Turklāt turpinās novecošanās process, tāpēc panākt stāvokli, kad atkal tiks nodrošināts dabiskais pieaugums, būs visai grūti. Visticamāk, ka šajā gadsimtā tas mums nemaz neizdosies. Tuvāk gribētu pakavēties pie dzimstības un

mirstības līmeņa raksturošanas, izmantojot speciālos rādītājus. 80. gadu otrajā pusē summārais dzimstības koeficients (2,10—2,15) īslaicīgi sasniedza līmeni, kas atbilda vienkārši paaudžu nomainai, taču kopš 1988. gada tas sistemātiski pazeminājās. Pie pērnā gada dzimstības, vienai sievietei viņas mūža laikā dzimtu vidēji 1,7 bērni, bet šī gada pirmās puses līmenis atbilst 1,5 dzimušiem bērniem. Tiesa, vairākās Eiropas valstīs (Itālijā, Spānijā, Vācijā u. c.), tas ir vēl zemāks.

Tomēr situācija ir visai draudīga, jo straujā noslēgto laulību skaita sarūkšana ir droša pazīme tālākam dzimstības samazinājumam visuvākajā laikā. Šī gada pirmajos piecos mēnešos nodibinātas par 26,5% mazāk laulību nekā pērnā gada piecos mēnešos. Tātad, varam gaidīt tikpat vai gandrīz tikpat strauju jaundzimušo skaita kritumu. Apšaubāmi, vai ārvalstīs vai neregistrētā laulībā dzimušo skaita palielinājums varētu kaut cik būtiski kompensēt jaundzimušo iztrūkumu. Arī pats par sevi ārvalstīs dzimušo skaita pieaugums nav pozitīvi vērtējama iezīme.

Diemžēl vēl nepievilcīgāka aina atklājas, analizējot mirstības dinamiku pēdējos gados un mēnešos. Pēdējā laikā atkal izteikti audzis nelaimes gadījumu skaits ar letālu iznākumu. Kopš 1989. g. sistemātiski pieaudzis pašnāvību skaits (vidēji ap 750 gadā). Visai prāvs ir slepkavību skaits (ap 300 gadījumu gadā). Palielinājies alkohola un narkotiku upuru skaits. Ļoti augsta ir mirstība no asinsrites slimībām. Pie tādas izmirstības pakāpes vidējais mūža ilgums vīriešiem ir tikai ap 60 gadiem, sievietēm — nedaudz virs 70 gadiem. Tāds līmenis Latvijā bija 50. gadu vidū. Nekur citur Eiropā tik zemu tautas dzīvotspēju mēs atrast nevaram. Diemžēl arī prognozes šajā jomā nav iepriecinošas, jo reāli tikpat kā nekas netiek darīts, lai stāvoklis labotos. Nedz visas sabiedrības, nedz ģimeņu, nedz arī individa līmenī. Arī pētījumi šajā jomā apstāst.

Raksturīgi, ka joprojām Latvija izceļas ar visaugstāko laulību iziršanas biežumu. Pagājušajā gadā uz 100 noslēgtām laulībām bija 77 šķiršanās gadījumi. Šī gada piecos mēnešos (janvāris—maijs) šķirta 5561 laulība, noslēgtas 5349 laulības. Mēs esam liecinieki ģimenes pasaules rekorda dzimšanai demogrāfijas laukā, kuru diez vai kādai valstij izdosies pārspēt tuvākajos gadu desmitos. Rezultātā trauksmaini liels ir nepilno ģimeņu daudzums, arī t. s. vieninieku skaits (viena ceturtā daļa miliona).

Jau ilgāku laiku LU demogrāfijas nodaļa nodarbojas ar etniski demogrāfiskiem pētījumiem, īpašu uzmanību veltot demogrāfisko procesu etniskai diferencijai, asimilācijai un iedzīvotāju etniskās struktūras noteikšanai un prognozēšanai. Šie pētījumi liecina, ka latviešiem ir nedaudz augstāka dzimstība un zemāka mirstība nekā ciltautiešiem. Turklāt latvieši biežāk asimilē ciltautiešus: etniski jauktās laulībās bērni biežāk izvēlas latviešu tautību. Tāpēc, neskatoties uz pēdējā laikā vērojamo negatīvo dabisko pieaugumu, latviešu kopskaits tomēr nav samazinājies, bet pat nedaudz pieaudzis (daļēji arī uz migrācijas rēķina). Kopš pēdējās tautskaites 1989. gadā tas palielinājies par apmēram 15 000. Ņemot vērā daudzu ciltautiešu atgriešanos savā etniskajā dzimtenē, latviešu īpatsvars iedzīvotāju kopskaitā pieaudzis no 52,0% 1989. g. sākumā līdz 53,8%.

Neskatoties uz krievu tautības iedzīvotāju pozitīvo asimilācijas attīstību, to skaits un īpatsvars pastāvīgi kritas, tāpat kā visu citu lielāko tautu pārstāvju skaits un īpatsvars. Uz asimilācijas rēķina visai strauji sarūk baltkrievu un lietuviešu skaits. Izteikti negatīva šī asimilācijas ievirze ir arī poljiem un ukraiņiem. Ebreju skaits visai manāmi sarucis negatīvā dabiskā pieauguma dēļ, kā arī tiem emigrējot. Pēc mūsu prognozēm šīs tendences saglabāsies arī tuvākajā perspektīvā. Tā rezultātā latviešu īpatsvars 1998. g. varētu sasniegt 56,2%, bet vēl pēc pieciem gadiem — 57,9%. Turpretim krievu īpatsvars samazināsies attiecīgi līdz 33 un 32%. Baltkrievu īpatsvars 10 gados pēc mūsu prognozēm samazināsies no 4,2 līdz 3,1%, ukraiņu — no 3,2 līdz 2,1%, poļu — no 2,1 līdz 2,0%, lietuviešu — no 1,2 līdz 1,1%, ebreju — no 0,6 līdz 0,3%.

Nobeigumā jāuzsver, ka pat visoptimistiskākie prognožu varianti norāda uz nepārprotamu depopulācijas (izmirstības) situācijas saglabāšanos tuvākajā perspektīvā. Latviešu skaits gan var arī nedaudz pieaugt uz asimilācijas rēķina.

Satrauc ne vien šie sagaidāmie paredzējumi, bet vēl vairāk — parlamenta un it īpaši valdības pasīvā attieksme pret notiekošo. Ņemot vērā izveidojušos ekonomiskās un demogrāfiskās krīzes situāciju un valdības nespēju realizēt speciālistu izstrādāto valsts programmu «Latvijas iedzīvotāji», bija cerība, ka Ministru Padome vismaz pieņems īpašu lēmumu par demogrāfiskās situācijas uzlabošanu, īstenojot neatliekamus pasākumus, kuri nemaz neprasītu pārvus izdevumus. Diemžēl Valsts nacionālās demogrāfiskās politikas izstrādāšanas komisijas (tā tika izveidota pērnā gada nogalē) pūles izrādījās veltīgas. Valdība praktiski nemaz neskatīja sagatavotos dokumentus. Protams, demogrāfiskās atveseļošanas priekšnosacījums ir **tautas dzīves līmeņa kāpums**, taču lielā mērā tā atkarīga arī no valdības un pašvaldību pievēršanās ģimenei un indivīdam.

PREZIDENTS INTERESĒJAS PAR ZINĀTNI

19. jūlijā jaunais Latvijas prezidents Guntis Ulmanis bija uzaicinājis uz pieņemšanu Latvijas Zinātņu akadēmijas viceprezidentu akadēmiķi Jāni Stradiņu un Valsts arhīva nodaļas vadītāju Aivaru Beiku, lai pārrunātu t. s. Krievijas latviešu problēmas. A. Beika ir viens no redzamākajiem Sibīrijas latviešu pētniekiem. Prezidents, kurš arī pats ir bijis izsūtījumā Krasnojarskas novadā, uzskata, ka mēs lielāku vērību pievērsām Rietumu trimdas latviešu centriem (viņš pats apmeklēja tos Zviedrijā un ASV), bet pārlieku maz interesējamies par latviešu stāvokli Austrumos, ar kuru viņš vēlētos iepazīties, ja iespējams, personīgi. G. Ulmanis lūdza sagatavot ziņojumu par Krievijas latviešu problemātiku — vēsturi, pašreizējo stāvokli, kultūras aktivitātēm, iespēju integrēties Latvijā.

Otrs jautājumu loks skāra zinātnes stāvokli. Prezidents izteica vēlēšanos iepazīties ar to tuvāk un septembrī, pēc Romas pāvesta vizītes Latvijā, apmeklēt Latvijas Zinātņu akadēmiju. Viņu interesēja mūsu zinātnes potences un iespējamā līdzdalība Latvijas tautas saimniecībā.

Akadēmiķis Stradiņš iesniedza G. Ulmanim Latvijas Vēstures institūta priekšlikumu piešķirt tam nacionālā institūta statusu, pamatojoties uz to, ka šajā institūtā ir apkopotas lielas Latvijas arheoloģijas, etnogrāfijas un vēstures bagātības un ka tas būtu ir 1936. gadā K. Ulmaņa dibinātā Latvijas Vēstures institūta mantinieks. Prezidents saņēma I. Roņa un A. Caunes parakstīto dokumentu un solīja to iesniegt Saimei, sacīdams, ka viņš ļoti labi pazīst šo institūtu — tas pētījis un pirmo reizi darījis zināmus atklāto materiālu par represētajiem Latvijas valsts viriem un tā darbinieki A. Vasks un R. Grāvere piedalījušies pēdējā ekspedīcijā uz Krasnovodsku, lai meklētu un pārvestu dzimtenē K. Ulmaņa mirstīgās atliekas.

Z. K.

